УДК 338.24:711

Д. С. Богданов,
аспірант, Миколаївський національний аграрний університет

ІНФРАСТРУКТУРНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

D. Bohdanov,
Postgraduate student, Mykolayiv National Agrarian University

INFRASTRUCTURAL DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS

У статті розкрито проблематику розвитку сільських територій України, розроблено шляхи підвищення рівня багатофункціональності в сільській місцевості, обгрунтовано стратегічне значення сільського розвитку в цілому.

Досліджено багатофункціональний розвиток сільських територій, який є важливою складовою нарощування потенціалу, оскільки завдяки цьому збільшується чисельність тих видів несільськогосподарської діяльності, де впровадження інновацій відбувається швидше та ефективніше, ніж у аграрному секторі економіки. Крім того, багатофункціональний розвиток сільських територій створює умови для максимальної реалізації синергетичного ефекту у функціонуванні економіки сільських територій регіону, що сприяє підвищенню їх інвестиційної привабливості.

The article deals with the problems of rural areas development in Ukraine, ways of increasing the level of multifunctionality in rural areas have been developed, the strategic importance of rural development in general has been justified.

The multifunctional development of rural areas, which is an important component of capacity building, is explored as a result of which the number of non-agricultural activities increases, where the introduction of innovations takes place faster and more efficiently than in the agrarian sector of the economy. In addition, multifunctional development of rural territories creates conditions for maximal realization of synergistic effect in the functioning of the economy of rural areas of the region, which contributes to increase their investment attractiveness.

Ключові слова: сільські території, розвиток, інфраструктура, сфера послуг, диверсифікація, багатофункціональність.

Key words: rural areas, development, infrastructure, services, diversification, multifunctionality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогоднішній день проблематика розвитку сільських територій незмінно знаходиться у центрі уваги вітчизняних політиків, вчених-економістів, господарників, громадських діячів, експертів, оскільки в соціально-економічному житті України сільські території займають особливе місце.

В Україні сільські території традиційно пов'язуються з агровиробництвом, тоді як розвинені країни характеризуються інтегрованим сільським розвитком. З огляду на загальносвітові тенденції збільшення важливості аграрного сектора в умовах світової продовольчої безпеки, сьогодні вже не залишається жодних сумнівів у тому, що концепція сільського розвитку є набагато ширшою порівняно з концепцією аграрного розвитку. В умовах сучасної економіки на регіональному рівні управління необхідно використовувати диференційований підхід, який дозволяє враховувати індивідуальні особливості функціонування сільських територій і поселень. Водночас недосконалість національної методології стратегічного планування та прогнозування розвитку сільської місцевості на субрегіональному (муніципальному) рівні, відсутність системності до виділення пріоритетів розвитку сільських територій створює необхідність постійного пошуку методичних підходів до вирішення цієї актуальної проблеми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми розвитку сільських територій висвітлювались у дослідженнях В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Зіновчука, Т. Осташко, Б. Пасхавера, І. Прокопи, П. Саблука, В. Юрчишина та ін. Проблематикою формування та реалізації заходів Спільної аграрної політики (САП) ЄС займались такі вітчизняні дослідники, як С. Дем'яненко, Т. Зінчук, О. Могильний, С. Кваша, К. Кваша, В. Білозубенко та ін.

Перелічені науковці не тільки з позицій сьогодення переосмислили класичні категорії соціально-економічно-

го розвитку українського села, але й ввели в економічний обіг ряд новацій, зміст і особливості яких стали предметом дискусій. Але, незважаючи на посилену увагу науковців до проблем села, ще недостатньо повно досліджені питання, пов'язані з виявленням альтернативи сільському господарству на цих територіях, які і потребують подальшого висвітлення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження проблем розвитку сільських територій України та розробка шляхів підвищення рівня багатофункціональності в сільській місцевості, обгрунтування стратегічного значення сільського розвитку в цілому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

На сучасному етапі розвитку економіки Україна має розгалужений сільськогосподарський комплекс, який здатен забезпечити виробництво конкурентоспроможної аграрної продукції. Але протягом 90-х років минулого століття розвиток сільського господарства України характеризувався глибоким економічним спадом, лише починаючи з 2000 р. ситуація почала стабілізуватися. В останні роки Україна займає лідируючу позицію з експорту зернових [1].

Незважаючи на позитивні зрушення, в сільському господарстві України існує ще багато невирішених проблем. Зокрема основним видом виробництва на сільських територіях залишається аграрне виробництво, але нерозвиненими є несільськогосподарські види діяльності. Це посилює кризові тенденції в розвитку сільських територій, активізує процеси міграції працездатного сільського населення до міст. Державна політика розвитку сільських територій повинна забезпечувати формування сприятливого інституційного, організаційного та економічного середовища на загальнонаціональному та регіональному рінях, стимулювати налагодження дієвих механізмів залучення вітчизняних і закордонних інвестицій у сільську місцевість, а також створювати комфортні умови для проживання і роботи мешканців українського села. Тому обов'язковим компонентом розвитку сільських територій є розвиток інфраструктури.

Інфраструктура (від лат. infra — "нижче", "під" та лат. structura — "будівля", "розташування") — сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують економіку, виробництво (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.). Інфраструктура включає основні споруди і послуги, зокрема, системи каналізації, водопостачання, електропостачання, від яких залежить розвиток як окремих населених пунктів, так і економіки в цілому, а також будівництво доріг, каналів, портів, мостів, летовищ, складів, енергетичного господарства, систем зв'язку, водопостачання, каналізації тощо [2, с. 153].

Призначення інфраструктури та її роль у забезпеченні розвитку сільських територій обумовлюється тим впливом, який здійснюють вищеназвані об'єкти на функціонування сільської економіки. Інфраструктура не тільки організовує ділові відносини, сприяє реалізації її учасниками інтересів, а й зумовлює спеціалізацію суб'єктів економіки на основі диференціації зайнятих ними ринкових ніш, спрощує юридичний та екологічний контроль, державне і громадське регулювання ділової практики. Інфраструктурна діяльність забезпечує єдність і нерозривність відокремлених у просторі і часі процесів виробництва матеріальних компонентів сільського господарства. Наявність у селах розгалуженої мережі ліній електропостачання, водо- і газогонів, якісних доріг, систем телекомунікацій, транспортно-логістичних центрів тощо, уже саме по собі забезпечує сприятливий клімат для реалізації проектів розвитку сільських територій.

Отже, інфраструктура сфери послуг є невід'ємним компонентом розвитку сільських територій. Вона є сукупністю організаційно-правових форм, що опосередковують ділові відносини і пов'язують їх в єдине ціле. Інфраструктура сфери послуг має особливості, головними з яких є специфічне функціональне призначення; допоміжний характер; поєднання споживання корисного ефекту з процесом виробництва в основних галузях; багатоцільовий характер; висока фондо- і капіталомісткість.

Інфраструктура села на сьогодні перебуває у занедбаному стані. Безконтрольність діяльності об'єктів соціальної та комунальної інфраструктури села часто призводила до зміни профілю їх роботи, спричинила перехід до фінансування насамперед за рахунок отримання орендної плати від сторонніх організацій, розташованих у їх приміщеннях (зокрема — у приміщеннях сільських клубів, бібліотек, дитячих садків тощо). Як правило, такі кошти не спрямовувалися на розвиток відповідних об'єктів, а часто — просто розкрадалися.

На сільських територіях фактично не спостерігається диверсифікації видів економічної діяльності. Це обумовлено браком дієвих програм державної підтримки підприємницьких ініціатив та інноваційних ідей на селі, відсутністю належних можливостей для професійної перепідготовки та перекваліфікації мешканців сільських територій, недоступністю інформаційного забезпечення розвитку несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості [3].

Суто аграрна спеціалізація сільських територій регіону призводить не лише до заниження рівня доходів сільського населення, зумовлюючи вельми низький рівень його життя, але й унеможливлює повноцінну реалізацію особистого потенціалу розвитку мешканців сіл.

Монофункціональність сільських територій також обмежує можливості акумулювання достатньої кількості ресурсів у сільській економіці. Сприйняття владою сільських територій регіону виключно крізь призму проблем аграрного сектору економіки консервує стереотипне мислення щодо неможливості їх багатофункціонального розвитку, послаблюючи перспективи реалізації інноваційних проектів у сферах туризму, енергетики, побутових послуг.

Інфраструктурне забезпечення сільських територій України розвивається під впливом дії цілої низки чинників, серед яких слід першочергового значення надати рівню матеріально-технічного забезпечення та ефективності функціонування галузі сільськогосподарського виробництва на відповідних сільських територіях, специфіці їх географічного розташування та рівню геоекономічного потенціалу, спроможності органів місцевого самоврядування відстоювати інтереси цих територій на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Задля вдосконалення стратегічного планування та прогнозування розвитку сільських територій України доречним є використання досвіду розвинутих країн світу. Запозичення вдалого досвіду розвинутих країн дозволить наблизити національну політику з розбудови сільської місцевості до світових норм, що має бути стратегічним завданням економічної політики нашої держави.

Розвиток сільських територій був і залишається життєво важливим об'єктом економічної політики Європейського Союзу. Зміцнення політики розвитку сільських територій сьогодні виступає загальноєвропейським пріорите-

том. Європейська політика сільського розвитку еволюціонувала як частина розвитку Спільної аграрної політики (САП), з політики, яка стосувалася структурних проблем сільськогосподарського сектору, до політики, зорієнтованої на багатофункціональність ведення сільського господарства і, зокрема, виклики, з якими стикається сільський розвиток.

Першочерговими кроками у формуванні політики сільського розвитку стали заходи стимулювання інвестицій у сільське господарство та занепадаючі сектори. Підтримка переробки та маркетингу була покликана інтегрувати всі складові виробничого ланцюга від виробництва до реалізації та сприяти подальшому поліпшенню сільськогосподарських структур і конкурентоспроможності сировинного сектора. З часом увага також почала приділятися розвитку людського капіталу через прискорений вихід на пенсію та професійне навчання.

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій, а саме:

— Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу. Ця концепція бере за основу розвиток сектора (галузева модель).

У галузевій моделі сільський розвиток опирається на розвиток сільського господарства. При цьому сільські території розглядаються як сукупність ресурсів для сільського господарства і як резервуар для розвитку виробничих процесів у сільському господарстві. В рамках цієї моделі основною функцією сільських територій є виробництво товарної сільськогосподарської продукції. Поняття сільського розвитку зводиться до простору для сільськогосподарського виробництва.

У рамках цього модерністського підходу не враховуються особливості місцевого розвитку, сільського розвитку, і ще в меншій мірі відмінності між окремими сільськими територіями, яким відводиться другорядна чи взагалі незначна роль в інтерпретації структурних змін сільського господарства.

— Концепція, яка пов'язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки (концепція зближення, перерозподільча модель).

Згідно перерозподільчої моделі сільські райони розглядаються переважно як райони слаборозвинуті, структурно відстаючі від розвитку міських районів внаслідок несприятливих природних і соціально-економічних факторів, через що й потребують особливої уваги зі сторони державної політики. В цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, які вирішуються через розробку цільової політики стосовно цих районів. Основною метою моделі є використання ефекту перерозподілу як шляхом прямих компенсацій впливу несприятливих факторів, так і шляхом структурної підтримки. В цій моделі акцентується на необхідності диверсифікації виробництва в цих районах. Це передбачає розвиток, насамперед, традиційних галузей (агротуризм, сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції в самих господарствах тощо).

— Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів у цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території в найбільш ширшому її розумінні (територіальна модель).

Україна повинна використати досвід європейських країн, оскільки наявний потенціал здатний забезпечити розвиток сільських територій, активізувати формування нових, у тому числі несільськогосподарських, видів економічної діяльності; зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення як її якості, так і процесів виробництва. Основною проблемою, що сповільнює ці процеси нині є якість управління — державного, регіонального, місцевого.

За євроінтеграційним вектором розвитку економіки України підходи до управління, спосіб їх фактичного здійснення, громадський контроль за процесами розвитку сільських територій зобов'язані бути реформовані відповідно до європейських норм прозорості, відповідальності, ефективності, максимізації суспільного ефекту. Це дасть можливість використовувати наявні можливості у повній мірі, реформувати економіку села та покращити соціальні умови життєдіяльності сільського населення, а не лише декларувати сприяння цим процесам.

Важливе значення у вивченні соціально-економічного розвитку села має розмежування сільської території та сільськогосподарського виробництва. Сільську територію не можна визначати лише як просторову базу для агровиробництва, оскільки така територіальна спеціалізація є перешкодою на шляху до повноцінного функціонування, а часом і виживання регіону. Навіть попри її економічну вигоду, надмірна спеціалізація призводить до монополізму спеціалізованих районів [4].

Сільські території є передусім місцем розвитку, який не обмежується агровиробництвом та життєдіяльністю сільського населення. Тому сільський розвиток як об'єктивний процес, що відбувається в межах відповідної соціально-просторової системи суспільства, не вимірюється виключно показниками аграрного сектора економіки.

Серед важливих проблем розвитку інфраструктури сільських територій, є суперечність, яка зумовлюється, з одного боку, великою капіталомісткістю її об'єктів, а з другого — обмеженістю ресурсів у розпорядженні сільських громад. Враховуючи те, що кожен регіон і сільська місцевість мають свої особливості розвитку та різний рівень забезпеченості об'єктами інфраструктури, зростає важливість правильного визначення пріоритетів розбудови цих об'єктів з погляду синергетичних ефектів розвитку кожної сільської території. Важливим засобом оптимізації витрат на розвиток інфраструктурного забезпечення села є децентралізація фінансових ресурсів та розвиток системи місцевого самоврядування в Україні. Адже при спроможності акумулювати в бюджетах місцевих рад достатні суми коштів, їхні розпорядники в особі голів і депутатів сільських рад, прагнутимуть суттєво підвищити ефективність капіталовкладень в розвиток інфраструктури сільських територій на основі активізації співпраці з інвесторами та реалізації інноваційних інфраструктурних проектів. При цьому мешканці кожного сільського населеного пункту матимуть право самі вирішувати, що їм передусім необхідно будувати і як розпоряджатися коштами місцевого бюджету [5].

Досвід зарубіжних країн, особливо економічно розвинутих, вказує на зростаючу важливість несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях як альтернативних джерел доходів та передумов подальшого соціально-економічного розвитку окремих місцевостей. У світі вже протягом декількох десятиліть відбувається активне пропагування диверсифікації видів економічної діяльності на сільських територіях, що традиційно були лише місцем ведення сільського господарства.

Враховуючи вищезазначене, усе це вимагає переорієнтації із галузевого підходу до управління сільськими те-

риторіями до інтегрованого територіально-галузевого підходу, що, відповідно, надає можливість розглядати сільські території як просторове утворення, яке має певний економічний, галузевий, трудовий, соціальний та ресурсний потенціал. Вважаємо, що національна політика розвитку сільських територій повинна будуватися, спираючись на наукову базу, яка, в свою чергу, повинна бути зорієнтована на дотримання певних норм і вимог, що вже сформовані в більшості розвинутих країн.

Крім цього, важливими складовими реалізації інфраструктурного потенціалу інноваційного розвитку сільських територій України, слід визнати:

— розробку та реалізацію програм благоустрою сільських населених пунктів (газифікація, електрифікація, водопостачання, асфальтування, проведення каналізації в селах завдяки державним і приватним інститутам тощо);

— забезпечення багатоканального принципу фінансування об'єктів соціально-культурного та побутового обслуговування (утримання відповідних об'єктів за рахунок державних і приватних коштів);

— спрощення системи оподаткування й надання пільг підприємствам, об'єднанням і організаціям, що забезпечують розвиток сільської інфраструктури (передбачення відповідних умов у податковому законодавстві);

— сприяння інвестиційній діяльності (залучення інвесторів до розбудови об'єктів виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури сільських територій);

— модернізацію сучасної системи підготовки та перепідготовки кадрів, підвищення рівня культури проживання селян, особливо в депресивних регіонах (передусім, реалізація комплексу заходів щодо інформування громадськості про медико-екологічний стан території, впровадження санітарно-гігієнічного навчання всіх прошарків селян, забезпечення їх спеціалізованої підготовки).

За обмеженості внутрішніх джерел і дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів для забезпечення подальшого розвитку сільських територій вагомим чинником технологічного оновлення і підвищення розвитку інфраструктури вітчизняного села повинен стати іноземний капітал. Іншим важливим чинником привабливості може слугувати розроблення короткострокових і перспективних науково обгрунтованих бізнес-планів розвитку сільських територій з економічним обгрунтуванням перспектив масштабного виробництва і збуту продукції, послуг і отримання прибутків та окупності вкладених фінансових ресурсів. Потребує удосконалення і система управління. Насамперед, це стосується запровадження і створення інноваційних кластерів, у тому числі транскордонних, які б об'єднали на рівні сільських територій зусилля зацікавлених суб'єктів, що було б оптимальною складовою для більш ефективного використання бюджетних та зарубіжних фінансових ресурсів у напрямі збільшення виробництва і підвищення якості харчових продуктів, розширення на сільських територіях мережі доріг з твердим покриттям, облаштування шкіл, медичних закладів, об'єктів побуту, водопостачання, газифікації тощо.

Таким чином, розбудова інфраструктури сільських територій має значний потенціал впливу на їх розвиток. Водночас для максимальної реалізації цього потенціалу необхідно провести низку реформ у сфері фінансового забезпечення сільських територій, аграрної науки, освіти та підготовки кадрів для села, надання адміністративних послуг тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

На основі проведених досліджень визначено, що багатофункціональний розвиток сільських територій є важливою складовою нарощування його потенціалу, оскільки завдяки цьому збільшуватиметься чисельність тих видів несільськогосподарської діяльності, де впровадження інновацій може відбуватися швидше та ефективніше, ніж у аграрному секторі економіки. Крім того, багатофункціональний розвиток сільських територій створюватиме умови для максимальної реалізації синергетичного ефекту у функціонуванні економіки сільських територій регіону, що сприятиме підвищенню їх інвестиційної привабливості. Насамперед, це стосується туризму та рекреації, сфери послуг, включаючи надання побутових послуг населенню, винесення у сільську місцевість (приміські зони) частини традиційно "міських" видів діяльності, зокрема розвитку харчової промисловості, IT-компаній, підприємств енергетичного сектору тощо.

Література:

1. Інститут стратегічних досліджень при президентові України "Першочергові заходи державної політики щодо вирішення соціально-економічних проблем сільського населення". Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/1279/

2. Збарський В.К. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили / В.К. Збарський / Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Збірник наукових праць. — 2010. — Вип. 154. — Ч. 1. — С. 152—160.

3. Бойко Л.М. Стан соціальної сфери як чинник стабільного розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Zik/2013_1/07_1_13.pdf

4. Обсяг та основні характерні риси неформальної зайнятості в Україні. Аналітична записка для Уряду України. — Квітень. — 2011 р. [Електронний режим]. — Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEINUKRAINIANEXTN/Resources/455680-1310372404373/InformalEmploymentinUkraineUA.pdf

5. Економічний розвиток сільських територій України [Електронний ресурс]. — К.: ПРООН, 2012. — Режим доступу: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf

References:

1. NISS (2013), "Primary measures of state policy on solving socio-economic problems of rural population", available at: www.niss.gov.ua/articles/1279/ (Accessed 15 Nov 2017).

2. Zbarskyi, V.K. (2010), "Social infrastructure of the village as a factor for the reproduction of the workforce", Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats, vol. 154, no. 1, pp. 152—160.

3. Boiko, L.M. (2013), "Status of the social sphere as a factor in the sustainable development of rural areas", available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Zik/2013_1/07_1_13.pdf (Accessed 15 Nov 2017).

4. WorldBank (2011), "The scope and main characteristics of informal employment in Ukraine", available at: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEINUKRAINIANEXTN/Resources/455680-1310372404373/InformalEmploymentinUkraineUA.pdf (Accessed 15 Nov 2017).

5. PROON (2012), "Economic development of rural areas of Ukraine", available at: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf (Accessed 15 Nov 2017).

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017 р.